

ТЕОРІЯ СУДДІВСЬКОГО ПРАВОЗНАХОДЖЕННЯ У ПРАЦЯХ ЄВГЕНА ЕРЛІХА THEORY OF JUDICIAL JURISPRUDENCE OF EUGEN EHRLICH'S PAPERS

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ «ЖИВОГО ПРАВА» ЄВГЕНА ЕРЛІХА

УДК 347.97/.99

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2021-5.02>

НЕЛЯ САВЧИН

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича, Україна
n.savchyn@chnu.edu.ua*

Анотація. У статті здійснюється аналіз юридичної літератури щодо розуміння та значення концепції «живого права» Є. Ерліха. Досліджуються різні праці ученого з приводу його власного розуміння «живого права». Концепція «живого права», як і доктрина природного права, чинить безпосередній вплив на побудову правової свідомості людини, формування громадянського суспільства і правової держави. Основне положення концепції «живого права» вказує на те, що право повинно йти в ногу з часом і змінюватись відповідно до нових викликів суспільства. Зазначено, в чому проявляється вплив позитивного та природного права на суспільні відносини, які завжди розвиваються. Розкривається поняття та значення судової практики. Єдність судової практики є запорукою довіри громадян до судової гілки влади. Розкрито вплив концепції «живого права» Є. Ерліха на забезпечення єдності судової практики. Здійснюється аналіз юридичної літератури з приводу дослідження правової природи судових рішень вищих судів, а саме Верховного Суду. Доведено, що Верховний Суд має особливий правовий статус, яке визначається тим, що він не тільки здійснює правосуддя, але й покликаний виконувати функцію забезпечення однакового застосування законодавства всіма судами. Основне призначення вищого судового органу держави полягає не тільки у здійсненні правосуддя, а й у забезпеченні однакового тлумачення і застосування закону всіма судами. Необхідно, щоб закони застосовувалися однаково в аналогічних справах та за схожих фактичних обставин, що у свою чергу буде гарантувати стабільність правовідносин і впевненість у правомірності майбутньої поведінки. Виходячи з проведеного дослідження, наголошується на перевагах забезпечення єдності судової практики.

Ключові слова: аналогічні справи, вищі судові органи, єдність судової практики, здійснення правосуддя, концепція «живого права», позитивне право; правова визначеність, правова позиція, природне право, судова практика, судова система, судові рішення, суспільні відносини.

ENSURING THE UNIFORMITY OF COURT PRACTICE THROUGH THE PRISM OF THE CONCEPT OF “LIVING LAW” BY EUGEN ERHLICH

UDC 47.97/.99

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2021-5.02>

NELYA SAVCHYN

PhD, Associate Professor of the Department of Procedural Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

n.savchyn@chnu.edu.ua

Abstract. The article analyzes the legal literature on the understanding and meaning of the concept of “Living Law” by E. Ehrlich. Various works of the scientist on his own understanding of “Living Law” are studied. The concept of “Living Law”, like the doctrine of natural law, has a direct impact on the construction of human legal consciousness, the formation of civil society and the rule of law. The basic tenets of the concept of “Living Law” indicate that the law must keep pace with the times and change in accordance with the new challenges of society. It is noted what is the impact of positive and natural law on social relations, which are always developing. The concept and meaning of judicial practice are revealed. The unity of judicial practice is a guarantee of public confidence in the judiciary. The influence of Ehrlich’s concept of “Living Law” on ensuring the unity of judicial practice is revealed. The analysis of the legal literature on the study of the legal nature of the judicial decisions of the supreme courts, namely the Supreme Court, has been conducted. It has been proven that the Supreme Court has a special legal status, which is determined by the fact that it not only administers justice, but is also called to perform the function of ensuring equal application of the law by all courts. The main purpose of the highest judicial body of the state is not only to administer justice, but also to ensure equal interpretation and application of the law by all courts. It is necessary that the laws be applied equally in similar cases and in similar factual circumstances, which in turn will guarantee the stability of legal relations and confidence in the legitimacy of future behavior. Based on the study, the advantages of ensuring the unity of judicial practice are emphasized.

Key words: similar cases, higher judicial bodies, unity of judicial practice, administration of justice, the concept of “Living Law”, positive law, legal certainty, legal position, natural law, judicial practice, judiciary, court decision, public relations.

Авторитет судової системи України та ефективність судочинства визначаються правильним, аналогічним використанням судами законодавства. Забезпечення єдності судової практики, необхідне, у першу чергу, тому, що воно є реалізацією принципу правової визначеності, який забезпечує прогнозованість судових рішень та стабільність правового регулювання. Шляхом забезпечення єдності судової практики реалізується конституційний принцип рівності всіх громадян перед законом і судом. Також завдяки забезпеченню єдності судової практики настають інші позитивні наслідки. Насамперед, це знаходить відображення у звантаженості суддів, адже при гарантуванні усталеної судової практики в державі, забезпечується її єдність, та бажаючи звернутися з відповідною заявою до суду особи здатні робити прогнози щодо майбутнього прийнятого судом рішення. Це призведе до зменшення кількості звернень до суду та оскаржень прийнятих судових рішень.

Єдність судової практики є запорукою довіри громадян до судової гілки влади, якщо суди в схожих справах щодо різних осіб будуть однаково застосовувати один і той же закон [1, с. 5]. Окрім того, забезпечення єдності судової практики є основоположною засадою не лише для стабілізації ефективного судочинства, а й важливим підґрунтям для стабілізації розвитку всієї української держави.

Р. Кросс, професор Оксфордського університету, вказує, що основний принцип, якого слід дотримуватися при здійсненні правосуддя, полягає в тому, що схожі справи мають вирішуватися однаково [2]. Це пов’язано, насамперед, із тим, що однакове застосування судами законодавства є обов’язковою складовою принципу правової визначеності. Вказаний принцип спрямований на забезпечення можливості учасників правовідносин точно передбачати результати власних дій, упевненості в стабільності свого правового статусу, а також набутих прав, обов’язків. Принцип передбачає гарантію судового захисту, прогнозованість рішень суду, що мають не змінюватися в залежності від юрисдикції, регіону, інших

чинників. Принцип правової визначеності – це стабільність правового регулювання, гарант сталості діючих правовідносин [15, с. 38].

Питання забезпечення єдності судової практики досліджували в своїх працях такі вчені як В. Беляневич, О. Дашковська, Р. Куйбіда, Р. Майданик, С. Погребняк, Я. Романюк, М. Сірий, С. Шевчук, І. Шицький та ін., наукові розробки яких є фундаментальною базою для подальшого дослідження. Твори Є. Ерліха привертають усе більше уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, серед яких М. Антонов, В. Бігун, В. Костицький, О. Кобан, В. Марчук, М. Ребіндер та ін. Однак питання про те, як ідеї та концепції Є. Ерліха можуть бути застосовані для розуміння права у нових суспільних умовах, зокрема, впливати на забезпечення єдності судової практики, потребує глибшого дослідження.

Метою статті є аналіз ідей та концепцій Є. Ерліха для визначення ступеня їх впливу на забезпечення єдності судової практики у сучасних умовах праворозуміння.

У сучасній теорії та практиці законодавства особливого значення набуває соціологічний напрям, що отримав сталості у правознавстві завдяки концепції «живого права», яке висунув Є. Ерліх. Це поняття описує право, що відрізняється здатністю до адаптування до різних потреб суспільства та спроможністю гармонізувати відносини між соціумами, що відрізняються релігіями, звичаями, культурами, тощо [4, с. 17]. Цей відомий австрійський учений відкрив «вільний підхід до права», тобто не часткове, а цілісне відтворення реального змісту головного регулятора відносин суспільства завдяки цій концепції «живого права». Такому відкриттю сприяло позитивне дослідницьке середовище, що завдало впливу на розвиток плюралістичних ідей науково-правового світогляду вченого, та формування його власної оригінальної соціолого-правової концепції [5, с. 106]. Є. Ерліх, молодий професор римського права Чернівецького університету, помітив те, що єдине офіційне австрійське право в поліетнічному та багатокультурному соціумі Буковини та Галичини втілювалося людьми в усіх правовідносинах буденного життя за дотриманням різних соціальних регуляторів.

Різним етнічним групам було характерне бажання намагатися зберегти свою власну культурну ідентичність. Через це норми діючого законодавства використовувалися в цивільному обігу. Така невідповідність до традицій римського права підштовхнула вченого розпочати емпіричні дослідження так званого «живого» права на Буковині. Він вивчав й оцінював як законодавство, так і роль звичаю в правовій практиці. Є. Ерліха визнавав, що власне витоки, розвиток і сутність «живого права» потрібно шукати в порядку, який є в «союзах», що створюються у суспільстві людьми [6, с. 51]. Спрямованість «живого права» – це пізнання порядку, що існує у суспільстві.

Концепція «живого права» Є. Ерліха не була спрямована на заміну собою юриспруденції, а лише намагалась змусити її змінитися з урахуванням соціальної дійсності. Для цього було потрібно усвідомити: закон не може завжди вміщати в собі все життєве розмаїття. За думкою вченого, в суспільному союзі при повсякденній взаємодії людей важливу роль відіграють різні правила поведінки, які становляться загальноновизнаними. За цими обставинами право втілює собою лише один з об'єднуючих порядків. Даний світогляд стимулює усвідомлення сучасними правотворцями необхідності створювати право, яке буде відповідати існуючим у суспільстві тенденціям. Завдяки дослідженням вдається з'ясувати, яким має бути сучасне право, змінювати його у відповідності до сучасних переваг та потреб. Адже всі новостворені суспільні відносини, що не встигли закріпитися діючим законодавством, становляться причиною правових прогалин, а це неприпустимо.

Право, відповідно до вчення Є. Ерліха, повинно йти в ногу з часом і видозмінюватись, адаптуватися до нових суспільних потреб. Завдяки цьому буде втілено не лише своєчасне та відповідне правове регулювання, але вдасться запобігти старінню і деформації правової свідомості суспільства. Правосвідомість повинна вирізнятися гнучкістю та здібністю до швидкого пристосовування суспільних відносин сьогодення, що постійно стрімко змінюються. Для цього потрібне таке право, що створюється відповідно до появи конкретних нововведень. І. Гніп доречно зауважує про те, що цінність права є мінливою категорією. Вона залежить від суспільства, наявних відносин, основних потреб, інтересів кожного його суб'єкта напряму. Право має виступати в якості медіатора, що виконує завдання по знаходженню компромісів для врегулювання спорів, які виникають при боротьбі та зіткненні інтересів осіб різних соціальних груп, класів [7, с. 51]. Це й є те саме «живе право», що передбачає здатність суспільства до саморегулювання, що створює право на основі своєї діяльності та вносить регулятиви до своєї поведінки. «Живе право» здатне регулювати як людську діяльність, так і емоційний стан суспільства,

ступінь напруженості між суб'єктами правовідносин, бути регулятором на правовому та психоемоційному рівні.

Концепція «живого права», як і доктрина природного права, чинить безпосередній вплив на побудову правової свідомості людини, формування громадянського суспільства і правової держави. Науковець Л. Макаренко вказує:

«Природне право формує ті умови і способи життєдіяльності, які об'єктивно необхідні для нормального існування людини, функціонування суспільства і держави. Тобто людина формує у своїй свідомості природне право як ідеальну модель і водночас прагне відповідати цій моделі» [8, с. 223].

Беручи до уваги це твердження, можна зробити висновок, що суспільство здатне самостійно віднаходити ефективні відповідні та корисні йому регулятори відносин, а також встановлювати пріоритети, намічати власні ідеали. Попри це, враховуючи функцію суспільства у взаємозв'язку з державою, важливість права для формування праворозуміння особи відкидати також не можна, адже державою регулюються суспільні відносини з урахуванням раціональних суджень, а не емоцій та почуттів, що створює оптимально об'єктивне регулювання всіх сфер життєдіяльності людини. Соціологічний тип праворозуміння характеризує категорію «право» як специфічне за своїм змістом явище, що потрібно досліджувати при протиставлянні права та закону в аспекті державно-правових взаємовідносин [9, с. 9].

Неможливо оминати увагою роботу Є. Ерліха – «Вільне правознаходження та вільне правознавство» (1903 р.), яка була створена на основі доповіді перед віденським юридичним товариством. Є. Ерліх виклав зміст власної концепції вільного правознаходження та завдання вільного правознавства у своїй статті. Він зумів довести, що судові рішення приймаються в судах судьями не лише під керуванням позитивного права, а й власного розсуду. Також він зазначив, що право не створюється юристом, а віднаходиться. Попри це немає жодних сумнівів, що під час кожного судового рішення до чинного законодавства завжди додається щось нове, що не тільки засвідчує його (законодавство), але й може стати джерелом нового права [10, с. 169–170]. За Є. Ерліхом «правом юристів» вважається сукупність норм-рішень (правових положень), що використовуються судами задля вирішення судових спорів, а сучасні кодифікації приватного права – форма його легалізації. Також він зазначав, що зі статусу сучасного судді як державного службовця, якому доручено здійснювати правосуддя, із розуміння права як державного наказу для судді, впливає те найвагомніше, яке в наші дні займає закон серед інших джерел права. Далі вчений визначав, що закон є формою державного права, яке «має служити виключно або майже виключно для того, щоб вказувати державним службовцям, як їм поводитися у переданих їм справах, особливо, як вони повинні вирішувати правові спори [10, с. 172]. Автор сам вважав таке розуміння неповним, бо

«Право існує зовсім для інших цілей, ніж для вирішення правових спорів, воно у дійсності є основою суспільної організації» [10, с. 172]. Згадане визначення ролі права у суспільстві, напевно, було зумовлено соціоцентричним світоглядом Є. Ерліха.

У праці Є. Ерліха «Вільне правознаходження та вільне правознавство» достатньо чітко сформульовані погляди автора на державне право і право юристів. За думкою науковця, держава має право не на будь-яке правотворення, а тільки на законодавство [10, с. 181]; право юристів було зовнішньо повністю прирівняне до закону, а це настільки глибоко проникнуло до суспільної правосвідомості та мислення юристів, що має бути враховане тими, хто визнає внутрішню суперечність попри зовнішнє зрівняння [10, с. 175]. Водночас учений впевнений, що право являє собою не застиглу догму, а живу силу; затвердження закону не гарант його чинності; намір законодавця не має на увазі способу дії, втілення закону [10, с. 179]. Є. Ерліх протиставляє традиційним догмам праворозуміння більш динамічний підхід: важливе не визначення правової норми, а «те, як вона живе, як вона діє, як вона відбивається у різних відносинах, як вони ухиляються від неї, і як вона їх переслідує. Хто вважає, як це частенько робить пануюча доктрина, що закон діє так, як того хоче законодавець, той не помічає широкого шляху, який у всіх людських справах відмежовує засіб від дії та дію від її наслідків» [10, с. 181].

Через це, за Є. Ерліхом, головними завданнями «вільного правознавства» є дослідження «прихованого змісту писаного та неписаного права», правовідносин, судової практики та життєвих відносин, незважаючи на їх правове регулювання [10, с. 182].

Є. Ерліхом не заперечувалася важливість державного права та не виключалася можливість для отримання ним соціальної значимості, тобто стати живим правом. Державне та соціальне право

створені для впорядкування життя суспільства, проте фактичні суспільні відносини передують правотворчій діяльності держави. Учений зазначає: «величезне значення держави для права ґрунтується на тому, що суспільство користується державою як своїм органом, якщо мова йде про те, щоб надати сильну підтримку праву, що походить від суспільства. Незалежна від суспільства держава є неможливою» [11, с. 193].

Відстоюючи свої погляди щодо живого права, Є. Ерліх не ідеалізував його, як і не заперечував повністю важливість і роль позитивного державного права. Ми не зможемо знайти в працях ученого висловлювань про невitreбуваність права в державному житті. Науковець розумів значення офіційного права для правового розвитку суспільства та держави в цілому. У праці українського науковця «Основоположення соціології права» він достатньо критично аналізує державні норми, наголошуючи на тому, що їх вплив нерідко переоцінюється, тому що закон часто невідомий широким колам осіб, інколи його не використовують або використовують неефективно. Окрім того, на думку Є. Ерліха, державне право часто зазнає краху через недостатність заходів державного контролю, а найчастіше питання полягає у слабкості, небажанні, нездатності до дії органів держави.

«Вплив державного права знаходиться у прямій залежності від сили, яку представляє для себе держава, і в зворотній залежності від інтенсивності протистояння, яке держава повинна подолати» [12, с. 382].

Аналізуючи погляди Є. Ерліха, можна сказати, що судові рішення, які ухвалені за наслідками здійснення правосуддя, впливають на суспільні відносини, правосвідомість, емоції, відчуття справедливості. Зважаючи на це, суди повинні ухвалювати однакові судові рішення в аналогічних справах, щоб не порушувати психологічні стани, які панують у суспільстві.

Як висловлювався на цю тему професор Л. Вільдхабер, колишній голова Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), вирішення аналогічних справ різним чином може вимусити появу порушень законних очікувань осіб, що звертаються за захистом до суду. За його думкою, єдність судової практики відповідає вимогам передбачуваності, принципу верховенства права та ефективному захисту прав людини найкращим чином [13, с. 9].

Закони мають застосовуватися однаково у випадку з аналогічними та маючими схожі фактичні обставини справами – це в свою чергу буде гарантувати стабільність правовідносин і впевненість у непохитній стабільності, правомірності майбутньої поведінки. Ця впевненість створюватиме стан правової безпеки: всі суб'єкти права будуть переконані в тому, що саме судова система стоїть на захисті осіб від свавілля держави, а також якісно, ефективно, справедливо та кваліфіковано вирішує конфлікти в приватній сфері. А постійне ухвалення протилежних судових рішень з аналогічних питань перетворюють звернення до суду на своєрідну «лотерею», підриваючи при цьому довіру до суддів та віру у справедливість, що загрожує основам державності. Окрім того, принцип правової визначеності передбачає, щоб положення нормативно-правових актів не тільки були чіткими й зрозумілими для суб'єкта правозастосування та усіх інших учасників судового процесу, але й застосовувалися однаково в аналогічних ситуаціях.

Уніфікація судової практики забезпечує зменшення навантаженості судів, адже суб'єктам права й адвокатам вже відомо, як вирішуються справи, що мають за орієнтир розгляду рішення касаційних судів. При єдності та зрозумілості практики з конкретного правового питання потреба перевантажувати судову систему поданням позовних заяв більше не має сенсу. Водночас інші нижчестоящі суди зазвичай ухвалюють свої рішення, враховуючи практику судів касаційної інстанції, це допомагає знизити ймовірність їх оскарження [14, с. 307].

Основне призначення вищого судового органу держави полягає не тільки у здійсненні правосуддя, а й у забезпеченні однакового тлумачення і застосування закону всіма судами. Головне завдання вищого судового органу полягає не тільки у виправленні судових помилок, які допущені нижчими судами, а й, передусім, забезпечення єдності судової практики [15, с. 39].

Загальновідомо, що судова практика Верховного Суду має дуже вагомe значення для всієї правової системи України та виконує значну роль у системі джерел права України. Значна частина науковців вказують на те, що принципові рішення Верховного Суду з конкретних справ є прецедентами тлумачення, усуненнями прогалин у праві та навіть судовими прецедентами. Врахування таких рішень Верховного Суду іншими судами має забезпечити додержання принципу верховенства права й конституційний

припис однакового розуміння і застосування закону. На думку суддів, основним завданням суду є справедливе вирішення суспільних конфліктів, забезпечення виваженого балансу між приватними та державними інтересами, враховуючи пріоритетність прав людини. Таким чином, правосуддя можна розглядати як діяльність з утвердження загальнолюдської справедливості. Ключову роль у цьому процесі відіграють найвищі судові органи – верховні суди, які в більшості країн світу очолюють національні судові системи. Верховні суди наділені особливим правовим статусом, який обумовлюється тим, що вони не лише здійснюють правосуддя, а й покликані виконувати функцію забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами. Верховним судам належить виняткова прерогатива у прийнятті остаточних судових рішень на національному рівні, виробленні правових позицій у суспільно важливих судових спорах, спрямуванні судової практики [16].

Необхідно звернути увагу на тому, що проєкт Закону № 5564 від 26.05.2021 року передбачає внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо започаткування реальної судової реформи в частині забезпечення єдності судової практики та рівності учасників судових проваджень перед законом. Цими змінами, зокрема, пропонується, що:

- мотивувальна частина судового рішення має містити зазначення мотивів та закону, якими керувався суд, постановляючи ухвалу, а також правової позиції, викладеної у постанові Верховного Суду;
- суд апеляційної інстанції переглядає відповідність рішення першої інстанції правовим позиціям, викладеним у постановах Верховного Суду, щодо застосування закону до подібних правовідносин;
- суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему, зокрема наявні декілька різних правових позицій Верховного Суду, викладених у його постановах, щодо застосування закону до подібних правовідносин;
- якщо при розгляді такої справи суд касаційної інстанції дійде висновку про необхідність заперечення правової позиції, із якою не погодилася колегія суддів, палата, об'єднана палата Верховного Суду, що передала справу на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати, то у постанові має бути наведене обґрунтування такого заперечення;
- правова позиція суду касаційної інстанції, заперечена постановою палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду, не має враховуватися судами під час розгляду справ [17].

М. Сірий правильно визначає, що судові тлумачення – це обов'язкова складова діяльності судів на всіх рівнях. Місцеві суди вирішують питання факту та права, а вищі (касаційні) – питання правильності трактування, застосування норм права. Тлумачення касаційної інстанції, яке відбувається у порядку касаційного перегляду судових рішень, завжди передбачає дві мети: визначити правову основу, що використовується для вирішення конкретної справи, а також для визначення шляху для судової практики в необмеженому колі схожих правових питань [18, с. 8].

Важливою перевагою забезпечення єдності судової практики є й зменшення ризиків корупційної складової. Така складова, на жаль, присутня у судовій системі України, як і в інших гілках влади. Однак єдність судової практики якраз і є одним із тих інструментів, який здатен мінімізувати ризики корупційної складової судової системи. Усталена, зрозуміла, однакова судова практика не дає можливості несумлінному судді мати простір для маневру під час ухвалення рішення, окрім єдиного, що відповідає усталеній судовій практиці.

Підсумовуючи вищесказане, необхідно відзначити, що сучасна загальнотеоретична юриспруденція все частіше переглядає традиційні для теорії права концепції, ідеї, у тому числі й концепцію «живого права» Є. Ерліха. Ця концепція має неабиякий вплив на забезпечення єдності судової практики, оскільки саме вищі судові органи при здійсненні правосуддя створюють так зване «живе право». Пріоритетним завданням у сфері судочинства є необхідність забезпечення єдності судової практики, адже однакове застосування закону дозволяє точніше прогнозувати очікувані результати розгляду справи особами, що звертаються до суду. Завдяки цьому знизиться кількість безпідставних позовних звернень та вдасться зменшити навантаження на судову систему.

Однакова судова практика також позитивно впливає на рівень довіри до судової гілки влади у суспільстві. Саме суспільна довіра і є гарантією ефективності судової системи в будь-якій державі, зокрема й в Україні. Будь-які особи повинні довіряти правовій системі своєї країни, а саме мати тверде

переконання, що норми права за схожих обставин будуть застосовуватися однаково. Суб'єкти права повинні бути впевнені у тому, що питання суперечливості й неузгодженості правового тексту знімається суддями у процесі розгляду справи, і це стає орієнтиром для судової влади у майбутньому.

Судова практика забезпечує не тільки індивідуально-правове, а й нормативно-правове регулювання суспільних відносин. Основне завдання судової влади – здатність вирішити правовий конфлікт у будь-яких умовах, тобто, якщо відповідна норма закону відсутня, потрібно врегулювати правовідносини, які не зміг передбачити законодавець.

REFERENCES

1. Romaniuk Ya. Zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky Verkhovnym Sudom Ukrainy: reforma potrebuie prodovzhennia. *Hazeta ukrainskykh yurystiv "Iurydycheskaia praktyka"*. 2013. 15 berez. S. 5–9.
2. Cross Rupert. Precedent in English law. *Columbia Law Review Association*. 1992. Vol. 92. № 5. P. 1312–1314.
3. Marchuk V. P. Sotsiologichni teorii prava v Nimechchyni. *Istoriia i suchasnist*. Chernivtsi : ChDU, 1998. 140 s.
4. Manyk A.Z. Idei kontseptsii "zhyvoho" prava Yevhena Erlikha u rozvytku suchasnoho mizhnarodnoho prava : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.11. Kyiv, 2018. 201 s.
5. Bihun V.S. Yevhen Erlikh: zhyttia i pravoznavcha spadshchyna (aktualnyi naukoznachnyi narys). *Problemy filosofii prava. Mizhnarodnyi chasopys*. 2005. Tom. III. № 1–2. S. 105–126.
6. Marchuk V.P. "Svobodnoe pravo" v burzhuznoi yurysprudentsyy: Krytyka kontseptsyi E. Erlykha. Kyiv, 1977. 167 s.
7. Hnyp I.Ia. Sotsiologichna shkola prava yak teoretychna baza yevrointehratsiinykh zrushen ukrainskoi pravovoi realnosti : materialy mizhkafedralnogo kruhloho stolu (19 lystopada 2015 r., m. Odesa). Odesa, 2015. S. 49–52.
8. Makarenko L.O. Verkhovenstvo prava yak pryntsyf pryrodnoho prava. *Almanakh prava*. 2012. Vyp. 3. S. 222–229.
9. Bondarenko B.D. Zakonomirnosti yak predmet zahalnoi teorii prava : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv, 2019. 19 s.
10. Erlikh Ye. Vilne pravoznakhodzhennia ta vilne pravoznavstvo. *Problemy filosofii prava*. 2005. Tom. III. № 1–2. S. 168–184.
11. Эрлык О. Основположеные социологии права / пер. с нем. М.В. Антонова; под ред. В.Н. Храфского, Ю.У. Хревтова. Санкт-Петербург : ООО "Университетский издательский консорциум", 2011. 704 с.
12. Ehrlich E. *Grundlegung der Sociologie des Rechts*. München, Duncker : Verlag von Duncker, 1913. 430 с.
13. Vyldkhaber L. Pretsedent v Evropeiskom sude po pravam cheloveka. *Hosudarstvo y pravo*. 2001. № 12. S. 5–17.
14. Shevchuk S. Zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky v umovakh isnuvannia spetsializovanoi yurysdyktsii. *Pravo Ukrainy*. 2013. № 9. S. 306–324.
15. Romaniuk Ya. M. Yednist sudovoi praktyky: teoretychni zasady ta vdoskonalennia zakonodavchoho zabezpechennia / Ya. M. Romaniuk, I. V. Beitsun. *Visnyk Verkhovnoho sudu Ukrainy*. 2012. № 5 (141). S. 37–42.
16. Rol sudovoi praktyky v pravovii systemi Ukrainy. URL: http://vaas.gov.ua/?action=news&id_news=1880 (data zvernennia: 25.04.2022).
17. Iak Radi proponuiut zabezpechyty yednist sudovoi praktyky: zakonoproiektu. Yurydychna hazeta online. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/yak-radi-proponuyut-zabezpechiti-ednist-sudovoyi-praktiki-zakonoproiekti.html> (data zvernennia: 19.05.2022).
18. Siryi M. Zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky – vazhlyvyi napriam rozvytku pravovoi systemy Ukrainy. *Visnyk Tsentru suddivskykh studii*. 2006. № 6. S. 6–8.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Романюк Я. Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом України: реформа потребує продовження. *Газета українських юристів «Юридическая практика»*. 2013. 15 берез. С. 5–9.
2. Cross Rupert. Precedent in English law. *Columbia Law Review Association*. 1992. Vol. 92. № 5. P. 1312–1314.
3. Марчук В. П. Соціологічні теорії права в Німеччині. Історія і сучасність. Чернівці : ЧДУ, 1998. 140 с.
4. Маник А.З. Ідеї концепції «живого» права Євгена Ерліха у розвитку сучасного міжнародного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2018. 201 с.
5. Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис). *Проблеми філософії права. Міжнародний часопис*. 2005. Том. III. № 1–2. С. 105–126.
6. Марчук В.П. «Свободное право» в буржуазной юриспруденции: Критика концепций Е. Эрлиха. Київ, 1977. 167 с.
7. Гнип І.Я. Соціологічна школа права як теоретична база євроінтеграційних зрушень української правової реальності : матеріали міжкафедрального круглого столу (19 листопада 2015 р., м. Оdesa). Odesa, 2015. С. 49–52.
8. Макаренко Л.О. Верховенство права як принцип природного права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 222–229.

9. Бондаренко Б.Д. Закономірності як предмет загальної теорії права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 19 с.
10. Ерліх С. Вільне правознаходження та вільне правознавство. *Проблеми філософії права*. 2005. Том. III. № 1–2. С. 168–184.
11. Эрлих О. Основоположение социологии права / пер. с нем. М.В. Антонова; под ред. В.Г. Графского, Ю.И. Гревцова. Санкт-Петербург : ООО «Университетский издательский консорциум», 2011. 704 с.
12. Ehrlich E. *Grundlegung der Sociologie des Rechts*. München, Duncker : Verlag von Duncker, 1913. 430 с.
13. Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском суде по правам человека. *Государство и право*. 2001. № 12. С. 5–17.
14. Шевчук С. Забезпечення єдності судової практики в умовах існування спеціалізованої юрисдикції. *Право України*. 2013. № 9. С. 306–324.
15. Романюк Я. М., Бейцун І. В. Єдність судової практики: теоретичні засади та вдосконалення законодавчого забезпечення. *Вісник Верховного суду України*. 2012. № 5 (141). С. 37–42.
16. Роль судової практики в правовій системі України. URL: http://vaas.gov.ua/?action=news&id_news=1880 (дата звернення: 25.04.2022).
17. Як Раді пропонують забезпечити єдність судової практики: законопроекти. *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/yak-radi-proponuyut-zabezpechiti-ednist-sudovoyi-praktiki-zakonoproekti.html> (дата звернення: 19.05.2022).
18. Сірій М. Забезпечення єдності судової практики – важливий напрям розвитку правової системи України. *Вісник Центру суддівських студій*. 2006. № 6. С. 6–8.